

Ukážka z knihy *Autokracia*, s. r. o.

Autorka: Anne Applebaum

Preložil: Igor Otčenáš

Väčšina z nás určite videla karikatúru autokratického štátu. Na jeho vrchole sedí zloduch. Má pod palcom armádu a políciu. Armáda a polícia hrozia obyvateľstvu násilím. Na jednej strane sú bezškrupulózni kolaboranti, na druhej pár statočných disidentov.

V 21. storočí však takáto karikatúra nezodpovedá realite. V dnešných autokraciách nevládne jeden zloduch, ale ich základom je prepletená sieť kleptokratických finančných štruktúr, komplexu bezpečnostných služieb – vojenských, paramilitantných, policajných – a odborníkov na sledovanie, propagandu a dezinformácie. Členovia týchto sietí v danej krajine nie sú prepojení len medzi sebou, ale aj so sieťami v ďalších autokratických krajinách, ba niekedy aj v demokraciách. Skorumpované štátne spoločnosti v jednej diktatúre robia biznis so skorumpovanými štátnymi spoločnosťami v druhej. Polícia jednej krajiny môže vyzbrojiť, vystrojiť a vycvičiť polície v mnohých ďalších. Propagandisti zdieľajú spoločné zdroje – trolie farmy a mediálne siete šíriace propagandu jedného diktátora sa môžu využívať pri šírení propagandy druhého –, ako aj spoločné témy, ako je degenerácia demokracie, stabilita autokracie či zlo v podobe Ameriky.

Okrem toho sa zloduchovia nestretávajú na nejakých utajených miestach, ako to býva v bondovkách. Ani náš konflikt s nimi nie je čierno-biely, nejde o nejaký binárny súboj v štýle „studená vojna 2.0“. Medzi moderných autokratov dnes patria ľudia, ktorí sami seba označujú za komunistov, monarchistov, nacionalistov či teokratov. Ich režimy majú rôzne historické korene, rôzne ciele, rôznu estetiku. Čínsky komunizmus a ruský nacionalizmus sa odlišujú nielen navzájom, ale aj od venezuelského bolívarovského socializmu, severokórejského čučche alebo šiitského radikalizmu Iránskej islamskej republiky. A toto všetko sa odlišuje od arabských monarchií a im podobných, ako je Saudská Arábia, Spojené arabské emiráty či Vietnam, ktoré sa zväčša nesnažia o podkopávanie demokratického sveta. Odlišujú sa aj od mäkkších autokracií a hybridných demokracií, nazývaných aj iliberálnymi (Turecko, Singapur, India, Filipíny, Maďarsko), ktoré sa niekedy prikláňajú k demokratickému svetu, inokedy nie. Na rozdiel od vojenských či politických aliancií z iných dôb a miest táto skupina krajín nefunguje ako blok, ale skôr ako aglomerácia spoločností, ktoré nespája ideológia, ale neľútostné sebecké odhodlanie uchrániť si osobné bohatstvo a moc. To sú Autokracie, s. r. o.

Vodcov krajín ako Rusko, Čína, Irán, Severná Kórea, Venezuela, Nikaragua, Angola, Mjanmarsko, Kuba, Sýria, Zimbabwe, Mali, Bielorusko, Sudán, Azerbajdžan a vari ešte ďalších troch tuctov štátov miesto ideí spája snaha odopierať občanom týchto krajín akýkoľvek reálny vplyv či prejavenie verejného názoru, potláčanie všetkých foriem transparentnosti alebo skladania účtov, represálie voči každému doma i v zahraničí, kto sa im odváži postaviť na odpor. Majú rovnako brutálne pragmatický prístup k bohatstvu. Na rozdiel od fašistických a komunistických vodcov minulosti, ktorí disponovali straníckymi mašinériami a nedávali okázalo najavo svoju chamtivosť, vodcovia Autokracie, s. r. o., sú

často majiteľmi opulentných rezidií a zmyslom ich podnikavosti je generovať zisk. Ich vzájomné väzby ani väzby s priateľmi z demokratického sveta nie sú upevnené ideami, ale kšeftami, ktorých účelom je obchádzanie sankcií, výmena sledovacej technológie a pomoc jeden druhému pri obohacovaní sa.

Cieľom Autokracie, s. r. o., je aj udržať jej spoločníkov pri moci. Nepopulárny režim Alexandra Lukašenka v Bielorusku kritizuje množstvo medzinárodných organizácií – Európska únia, Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe – a vyhýba sa mu väčšina jeho európskych susedov. Mnoho tovaru vyrobeného v Bielorusku sa nesmie predávať v Spojených štátoch ani v krajinách EÚ. Štátne aerolínie Belavia nesmú lietať do európskych krajín. No Bielorusko pritom vôbec nie je izolované. V Bielorusku investujú viac ako dva tucty čínskych firiem, dokonca sa buduje čínsko-bieloruský priemyselný park podľa podobného projektu v meste Su-čou. V roku 2023 došlo medzi Bieloruskom a Iránom k výmene návštev na vysokej diplomatickej úrovni. Zástupcovia Kuby vyjadrili na pôde OSN solidaritu s Lukašenkom. Prístup na svoje trhy, cezhraničné investície, politickú podporu a zrejme aj policajné a bezpečnostné služby ponúka Bielorusku aj Rusko. Keď sa v roku 2020 bieloruskí novinári vzbúрили a odmietli informovať o sfaľovaných volebných výsledkoch, Rusko miesto nich vyslalo do krajiny svojich vlastných novinárov. Bieloruský režim za to umožnil Rusku rozmiestniť na svojom území vojenské základne a zbrane, ktoré použilo pri útoku proti Ukrajine.

Aj Venezuela je teoreticky medzinárodným odpadlíkom. V roku 2008 Spojené štáty, Kanada a Európska únia výrazne sprísnili sankcie proti tejto krajine v odvetu za brutalitu režimu, pašovanie drog a prepojenie na medzinárodný zločin. No venezuelský prezident Nicolás Maduro napriek tomu dostáva pôžičky z Ruska, ktoré súčasne investuje do venezuelského ropného priemyslu. To isté robí aj Irán. Jedna bieloruská spoločnosť montuje vo Venezuele traktory. Turecko kryje nelegálne obchodovanie Venezuely so zlatom. Kuba dlhodobo poskytuje svojim partnerom v Caracase služby bezpečnostných poradcov a bezpečnostnú techniku. Na potlačanie pouličných protestov v Caracase v roku 2014, ako aj v roku 2017 sa využívali v Číne vyrobené vodné delá, plechovice so slzným plynom a policajné štíty. Výsledkom bolo viac ako sedemdesiat mŕtvych. Okrem toho sa na špehovanie verejnosti využíva čínska sledovacia technika. Medzinárodný obchod s drogami sa popritom stará o zásobovanie jednotlivých predstaviteľov vládnuceho režimu a ich kamarily značkovým tovarom Versace a Chanel.

Bieloruským a venezuelským diktátorom väčšina obyvateľov oboch krajín pohŕda. Obaja by v slobodných voľbách prepadli, ak by sa takéto voľby konali. Stoja proti nim mocní súper, bieloruské a venezuelské opozičné hnutia vedie množstvo charizmatických osobností a majú oddaných stúpenecov, ktorí sú inšpiráciou pre svojich spoluobčanov, aby sa nebáli riskovať, aby pracovali na zmene, aby vyšli protestovať do ulíc. V auguste 2020 viac ako milión Bielorusov, ktorých je celkovo len desať miliónov, protestovalo v uliciach proti ukradnutým voľbám. Státisíce Venezuelčanov sa opakovane zúčastňujú na protestoch po celej krajine.

Keby jediným nepriateľom týchto protestných hnutí bol iba skorumpovaný a zbankrotovaný venezuelský režim či odporne brutálny režim v Bielorusku, zrejme by zvíťazili. Lenže ich boj

nie je len bojom proti autokratom doma, je to aj boj proti autokratom celého sveta ovládajúcim štátne spoločnosti v početných krajinách, ktorí môžu tieto spoločnosti využívať pri investičných rozhodnutiach v hodnote miliárd dolárov. Bojú proti režimom, ktoré si môžu kupovať bezpečnostné kamery v Číne alebo internetové boty v Petrohrade. Ale predovšetkým bojú proti vládcom, ktorí sa už dávno zatvrdili voči pocitom a názorom svojich spoluobčanov, ako aj voči pocitom a názorom všetkých ostatných. Autokracia, s. r. o., neponúka svojim spoločníkom len peniaze a bezpečnosť, ale aj niečo menej hmatateľné: beztretnosť.

Vari najrozšírenejším a relatívne novým presvedčením autokratov je, že sú vonkajším svetom nedotknuteľní, že sa ich netýkajú názory a postoje iných krajín a že nepodliehajú súdu verejnej mienky. Vodcovia Sovietskeho zväzu, najmocnejšej autokracie druhej polovice 20. storočia, mali svojho času veľkú starosť o to, ako ich vníma ostatný svet. Húževnato sa snažili presvedčať o prednostiach svojho politického systému a ohradzovali sa proti jeho kritike. Aspoň formálne sa snažili dodržiavať ambiciózny systém noriem a dohôd uzatvorených po druhej svetovej vojne a jeho jazyk univerzálnych ľudských práv, pravidiel vojny a vládu zákona vo všeobecnosti. Keď sovietsky premiér Nikita Chruščov trieskal topánkou po stole na Valnom zhromaždení OSN v roku 1960, reagoval tým na prejav filipínskeho delegáta, ktorý vyhlásil, že krajinám Sovietmi okupovanej východnej Európy sú „upierané politické a občianske práva“ a že ich Sovietsky zväz „pohltil“. Chruščov považoval za dôležité odporovať. Ešte aj na počiatku nášho storočia sa väčšina diktátorov snažila skrývať svoje skutočné úmysly za premyslené, starostlivo naaranžované predstieranie demokracie.

Dnes sa spoločníci Autokracie, s. r. o., nejakou kritikou seba samých či svojej krajiny nezaoberajú, a ani tým, kto ich kritizuje. Niektorí, ako napríklad vodcovia Mjanmarska či Zimbabwe, vôbec netaja, že im ide výlučne o sebaobohacovanie a túžbu zostať pri moci. Je im všetko jedno. Vodcovia Iránu kritiku s prehľadom znevažujú ako názory západných nevercov. Predstavitelia Kuby a Venezuely považujú kritiku za dôkaz rozsiahleho imperialistického sprisahania proti nim. Vodcovia Číny a Ruska celé desaťročia spochybňovali jazyk ľudských práv, dlhodobo používaný medzinárodnými inštitúciami, vďaka čomu sa im podarilo presvedčiť mnoho ľudí na celom svete, že zmluvy a dohody týkajúce sa vojny a genocídy – ako aj koncepty, ako sú „občianske slobody“ a „vláda zákona“ – sú stelesnením západných ideí, a preto sú im cudzie.

Moderní autokrati sú voči medzinárodnej kritike ľahostajní, nepocitujú žiadny stud ani pri otvorenom používaní brutality. Barmská junta ani neskrýva, že v uliciach Rangúnu povraždila stovky protestujúcich vrátane mladých ľudí. Zimbabwiansky režim bezostyšne zastráňa opozičných kandidátov vo voľbách, ktoré sú aj tak sfaľšovanou fraškou. Čínska vláda sa pýši likvidáciou demokratického hnutia v Hongkongu a svojou „protiextrémistickou“ kampaňou v Sin-ťiangy vrátane masového zatýkania a zatvárania tisícok moslimských Ujgurov do koncentračných táborov. Iránsky režim neskrýva svoje násilné represálie voči iránskym ženám.

Podľa medzinárodného demokratického aktivistu Srđu Popovića sa môže takéto pohrdanie vo svojej najvyhrotenejšej podobe rozvinúť do tzv. madurovského modelu vládnutia, nazvaného

podľa súčasného venezuelského vodcu. Autokrati, hovorí Popović, ktorí tento model prijímú, „sú uzročení s tým, že ich krajiny sa zaradia do kategórie zrútených štátov“, teda že pokiaľ zostanú pri moci, nebude im prekážať hospodársky krach, endémia násilia a masovej chudoby, ako ani medzinárodná izolácia. Podobne ako Maduro, aj prezidenti Baššár al-Asad v Sýrii a Lukašenko v Bielorusku dokážu celkom pokojne vládnuť v krajinách s krachujúcim hospodárstvom a rozkladajúcou sa spoločnosťou. Obyvatelia demokratických krajín len ťažko dokážu takýmto režimom porozumieť, pretože ich hlavným cieľom nie je budovanie prosperity alebo zvyšovanie životnej úrovne občanov. Ich hlavným cieľom je udržať sa pri moci a v mene toho sú ochotní destabilizovať svojich susedov, nivočiť životy obyčajných ľudí alebo aj, kráčajúc v šľapajach svojich predchodcov, poslať stovky, ba tisícky svojich občanov na smrť.

Autokratický svet nebol v 20. storočí taký zjednotený, ako je dnes. Komunisti a fašisti bojovali proti sebe. Občas bojovali aj jedni komunisti proti druhým. Mali však spoločný názor na politický systém, ktorý Lenin ako zakladateľ sovietskeho štátu pohrdavo označil za „buržoáznu demokraciu“, pričom tú považoval za „obmedzený, zmrzačený, falošný a pokrytecký raj bohatých a nastraženú pascu a podvod na chudobných“. „Čistá demokracia,“ napísal, „je lživou frázou liberálov, ktorou chcú obalamutiť robotníkov.“ Neprekvapuje, že Lenin ako vodca pôvodne nepočítanej politickej frakcie odmietal aj myšlienku slobodných volieb: „Len lotri a hlupáci si môžu myslieť, že proletariát musí najprv získať väčšinu vo voľbách, konaných pod jarmom buržoázie... To je vrchol hlúposti.“

Hoci zakladatelia fašizmu ostro oponovali Leninovmu režimu, ich postoj k demokratickým oponentom bol rovnako prezieravý. Mussolini, taliansky vodca, ktorého hnutie zrodilo pojmy ako „fašizmus“ a „totalitarizmus“, sa posmieval liberálnym spoločnostiam ako slabošským a zdegenerovaným. „Liberálny štát je odsúdený na zánik,“ predpovedal v roku 1932. „Všetky politické experimenty našej doby sú protiliberálne.“ Dokonca prevrátil zmysel definície „demokracie“, keď charakterizoval taliansku a nemeckú diktatúru ako „najväčšie a najzdravšie demokracie, aké dnes existujú“. Hitlerova kritika liberalizmu bola z podobného súdka. V diele Mein Kampf napísal, že parlamentná demokracia je „jedným z najväznejších príznakov úpadku ľudstva“. Vyhlásil, že „individuálna sloboda nie je znakom vyššej úrovne kultúry, lebo tým je obmedzenie individuálnej slobody“, pokiaľ sa tak deje v rasovo čistej organizácii.

Mao Ce-tung, ktorý sa neskôr stal diktátorom Čínskej ľudovej republiky, už v roku 1929 varoval pred akousi „ultrademokraciou“, pretože „tieto idey sú naskrze v protiklade s bojovými cieľmi proletariátu“. To neskôr vyhlásil aj vo svojej Červenej knižke citátov. Jedným zo základných dokumentov moderného mjanmarského režimu z roku 1962 je príručka nazvaná Barmská cesta k socializmu, v ktorej sa nachádza táto tiráda proti voleným zákonodarným orgánom: „Barmská ‚parlamentná demokracia‘ nielenže neposlúžila nášmu socialistickému rozvoju, ale v dôsledku svojej nekonzistentnosti, nedostatkov, slabostí a medzier, v dôsledku zneužívania a nedostatku vyzretej verejnej mienky stratila zo zreteľa svoje socialistické ciele a zišla z cesty.“

Sajjid Kutb, jeden z intelektuálnych zakladateľov moderného radikálneho islamu, skombinoval vo svojich názoroch komunistickú vieru v univerzálnu revolúciu s fašistickým presvedčením o oslobodzujúcej moci násilia. Podobne ako Hitler a Stalin, aj on tvrdil, že liberálne myšlienky a moderný obchod predstavujú hrozbu pri vytváraní ideálnej civilizácie – v tomto prípade islamskej. Svoju ideológiu postavil ako opozíciu voči demokracii a individuálnym právam, čím vytvoril kult deštrukcie a smrti. Iránske aktivistky Ladan a Roja Boroumandové napísali, že podľa Kutba „ideologicky sebauvedomelá pokroková menšina“ bude na čele násilnej revolúcie, aby vytvorila ideálnu „beztriednu spoločnosť, v ktorej dôjde k odstráneniu ‚sebeckta‘ liberálnych demokracií a zrušeniu ‚vykorisťovania človeka človekom‘. Vládnut’ bude iba Boh prostredníctvom islamského práva (šaría).“ To je, tvrdia aktivistky, „leninizmus v islamskom háve“.

Moderní autokrati sa v mnohom odlišujú od svojich predchodcov z 20. storočia. Ale ako dedičia, následníci či imitátori starých vodcov a mysliteľov majú aj napriek svojej ideologickej rôznorodosti spoločného nepriateľa. Tým nepriateľom sme my.

Presnejšie povedané, týmto nepriateľom je demokratický svet, Západ, NATO, Európska únia, ich vlastní, vnútorní demokratickí oponenti a liberálne myšlienky, ktorými sa inšpirujú. To sa týka aj práva ako neutrálnej sily, nepodliehajúcej vrtochom politiky, nezávislosti súdov a sudcov, zaručenia práva na slobodu prejavu a zhromažďovania, ako aj nezávislosti novinárov, publicistov a mysliteľov kritizujúcich vládnu stranu a vodcu, no napriek tomu lojálnych voči štátu.

Autokrati tieto princípy nenávidia, pretože ohrozujú ich moc. Ak sú sudcovia a súdy nezávislé, dokážu prinútiť vládcov k tomu, aby skladali účty. Ak existuje naozaj slobodná tlač, novinári odhaľujú rozkrádanie a korupciu aj na najvyšších miestach. Ak politický systém umožňuje občanom ovplyvňovať vládu, občania dokážu režim zmeniť.

Ich nepriateľský postoj k demokratickému svetu nie je iba nejakou formou tradičného geopolitického súperenia, ako sú o tom presvedčení „realisti“ a mnohí stratégovia v oblasti medzinárodných vzťahov. Ich odpor má korene skôr v samotnej podstate pojmov demokratického politického systému, ako je „zodpovednosť“, „transparentnosť“ a „demokracia“. Počúvajú tento jazyk demokratického sveta, rovnaký jazyk počúvajú od svojich vlastných disidentov a snažia sa zničiť jedno i druhé. Ich rétorika je v tomto celkom zrejmalá. Keď sa v roku 2013 začal nástup Si Ťin-pchinga k moci, vo vnútornom čínskom obežníku, tajomne označenom ako Dokument č. 9 alebo formálnejšie Komuniké o aktuálnom stave ideologickej sféry, sa uvádza „sedem nebezpečenstiev“, ktorým čelí Komunistická strana Číny (KSČ). Na prvom mieste v tomto zozname je západná ústavná demokracia, za ktorou nasledujú „univerzálne hodnoty“ nezávislosti médií a občianskej spoluúčasti, ako aj „nihilistická“ kritika komunistickej strany. V tomto dnes tak neslávne známom dokumente sa konštatuje, že „západné sily nepriateľské voči Číne“ spoločne s domácimi nespokojencami sa ustavične snažia infiltrovať ideologickú sféru“. Dokument straníckym vodcom radí tieto myšlienky potláčať a kontrolovať ich všade, kde sa vo verejnom priestore vyskytnú, predovšetkým na internete.

Prinajmenšom od roku 2004 sa Rusi zameriavajú na tie isté hrozby. V tom roku došlo na Ukrajine k ľudovej vzbure – známej ako Oranžová revolúcia podľa oranžových tričiek a vlajok protestujúcich – proti neohrabanému pokusu ukradnúť prezidentské voľby. Nahnevaný zásah ukrajinskej verejnosti do toho, čo malo byť starostlivo zmanipulovaným, zaranžovaným víťazstvom Viktora Janukovyča, proruského kandidáta podporovaného priamo Putinom, Rusov podráždil do špiku kostí, najmä ak sa v Gruzínsku vďaka podobnému hnutiu dostal rok predtým k moci proeurópsky politik Michail Saakašvili. Putin, otrasený oboma udalosťami, začal strašiť takzvanou „farebnou revolúciou“, čo sa stalo ústredným bodom ruskej propagandy. Všetky občianske protestné hnutia sa v Rusku vždy označovali za „farebné revolúcie“ a za diela zahraničia. Ľudoví vodcovia sa vždy považovali za bábky ovládané zahraničím. Protikorupčné a prodemokratické heslá sa začali spájať s chaosom a nestabilitou. Keď v roku 2011 došlo v samotnom Rusku k masovým protestom proti zmanipulovaným voľbám, Putin spomenul Oranžovú revolúciu s nepredstieraným odporom, opisujúc ju ako „dobré odskúšanú schému na destabilizovanie spoločnosti“, pričom obvinil ruskú opozíciu z „prenášania týchto praktík na pôdu Ruska“. Obával sa totiž toho, že podobné ľudové povstanie ho môže odstaviť od moci.

Ale Putin sa mýlil, žiadna „schéma“, ktorú by niekto „prenášal“, neexistovala. Podobne ako v Číne, aj v Rusku sa mohol nesúhlas verejnosti prejavovať iba na ulici. Putinovi odporcovia nemali žiadnu legálnu možnosť odstaviť ho od moci. Kritici režimu v Rusku hovoria o demokracii a ľudských právach preto, lebo to odráža ich skúsenosť s nespravodlivosťou. A nielen v Rusku. Protesty viedli k demokratickej zmene moci na Filipínach, Taiwane, v Južnej Afrike, Južnej Kórei, v Mjanmarsku a v Mexiku. V roku 1989 sa strednou a východnou Európou prehnala vlna „ľudových revolúcií“. Rok 2011 bol rokom Arabskej jari. Protesty v Hongkongu v rokoch 2019 – 2020 začali ľudia, ktorí zažili nespravodlivosť zo strany štátu.

Práve toto je jadrom problému: spoločníci Autokracie, s. r. o., vedia, že jazyk transparentnosti, skladania účtov, práva a demokracie bude vždy pre istú časť občanov ich krajín prítlačlivý. Aby zostali pri moci, musia tieto myšlienky podkopávať, kdekoľvek sa objavia.